

Н.Х.Абдурашидова,
ТДШУ “Жанубий ва Жанубий Шарқий Осиё тиллари”
кафедраси ўқитувчи-стажёри

XX АСР ВЬЕТНАМ ҲИКОЯНАВИСЛИГИ ШАКЛЛАНИШ ЖАРАЁНИДА РОМАНТИК ВА РЕАЛИСТИК ЙЎНАЛИШЛАР КУРАШИ

Аннотация: Мазкур мақола XX аср Вьетнам ҳикоянавислиги шаклланиш жараёнида романтик ва реалистик йўналишларнинг ривожланиш тамойилларига асосланган.

Унда биз XX аср бошларида Вьетнам адабиётида янги йўналиш ва оқимлар вужудга келиши ва ушбу йўналишларда ижод қилган бир қатор ёзувчилар қаламига мансуб бир нечта ҳикояларнинг ўзига ҳос жиҳатлари билан яқиндан танишишимиз мумкин.

Таянч сўз ва иборалар: романтизм, реализм, роман, сентиментализм, шакл, оқим, йўналиш, ланг ман, танқидий реализм, проза

XX аср бошларида Вьетнам адабиётидаги маърифатпарварлик идеалларига енгил эришишга бўлган содда ишонч XX асрнинг 20-йилларига келиб мураккаб ҳаётий қарама-қаршиликлар билан ўрин алмашди. XX асрнинг бошида Хитойдаги “Ўрдак ва капалаклар мактаби” нинг сентиментал романтик асарлари таъсири остида Вьетнамда “Кўз ёшлар оқими” аталмиш адабиёт дунёга келди.¹ Ўша пайтда Вьетнамда Хитойлик ёзувчи Сюй Чжейнинг “Оққушнинг кўзёшли тарихи” номли романи машҳур бўлган. Ушбу романга тақлид сифатида Вьетнамда Чонг Кхиемнинг “Ким Аннинг кўзёшли тарихи” романи, Тионг Фонинг “Кузги кўзёшлар” номли тўплами вужудга келди. Машҳур ёзувчи Хоанг Нгаук Фатянинг “То Там” номли асари ҳам айнан шу жиҳатлари билан ажралиб туради. Ушбу асарда бош қаҳрамоннинг ўлимига сабаб бўлган феодал қарашларга зид бўлган севги тасвирланган. Асар кундалик изҳорларнинг кўриниши шаклида яратилган бўлиб, Вьетнам адабиётида бундай шакл биринчи мартта қўлланилган. Вьетнам адабиётшунослари Хоанг Нгаук Фатяни вьетнам адабиётидаги романтизм асосчиси деб билишар эди. Аммо, уларнинг романтизм тушунчаси Европа романтизм тушунчасига бирмунча тўғри келмас эди. Бу тушунча кўпроқ сентиментализмга таалуқли бўлган.²

Гувоҳи бўлганимиздек, Вьетнам ҳикоянавислиги ўз ривожланиш йўлининг илк даврида, яъни XX асрнинг 20-йилларида ўзига ҳос кўринишдаги романтик йўналишни тараққий этиб, бундай адабиётнинг тараққий этишида Хитой адабий мактабининг роли катта бўлган.

¹ Литература Востока в новейшее время. М., изд. Московского университета 1977. Б.514

² Ўша жойда.

XX аср ўттизинчи йилларининг боши Вьетнам тарихига Вьетнам халқининг француз мустамлакачи ва маҳаллий феодаллар зулмига қарши йирик кўзғолонлар кўтарилиш даври бўлиб кирди.

Мустамлакачилар томонидан ўрнатилган цензура, тақиқланишлар ва тўсқинлар шарт-шароитида 1930-1945 йиллардаги Вьетнам адабиётида реалистик йўналишни романтик йўналишга қарама қаршилиги яққол сезила бошлади. Айтиб ўтиш керакки, “романтик” (“ланг ман”) сўзи вьетнам тилида “ўзбошимча”, “ахлоқсиз” деган маъноларни билдиради. Бу сўзнинг нега бундай талқин этилишини эса фикримиз давомида кўрсатиб ўтамиз.³

1932 йил ташкил топган “Ўз кучи билан” ёзувчилар гуруҳини одатда “романтиклар” деб аташар эди. “Ўз кучи билан” гуруҳи 1930-1931 йиллардаги озодлик ҳаракатларига жавобан мустамлакачилар томонидан олиб борилган қонли террор пайтида барпо бўлган. Вьетнам буржуазияси эса миллий озодлик ҳаракати фаолиятидан узоқлашган эди. “Ўз кучи билан” гуруҳ ёзувчилари ҳаётни аста-секин “яхшилаш” тарғиботига ўтдилар, ўқувчиларини мустамлакачилардан бир томчидан сиқиб олинадиган кичик ислохатларнинг катта аҳамиятга эга эканлигига ва асоссиз оптимизмга ишонтиришга интилар эдилар⁴. Бу гуруҳнинг “Мурожаатнома”сида шундай деб айтилган эди: “Социал йўналишидаги китобларни яратиш ва таржима қилиш зарур бўлиб, кучларни жамлаган ҳолда одамларни ва жамиятни кундан-кунга яхшилашга ҳаракат қилиш керакдир”⁵. Бироқ мустамлака-феодал Вьетнамнинг “ҳаёти яхшиланиб кетишини” бу гуруҳ вакиллари табиий равишда кўра олмадилар. Жамият ривожининг қонунийлик йўналишига уларнинг қарашларини номувофиқлиги гуруҳ ёзувчиларини кўпчилигини ўткир ижтимоий муаммоларидан қочишга мажбур қилар, қаҳрамонларини жамият шартларидан ташқарида яратишга интиптирар эди. Бу гуруҳ вакиллари ҳар доим дадиллик билан бўлмаса ҳам, шахсни конфуций таълимотига хос ахлоқий-ижтимоий қатъий қолиплардан озод қилишга ва “европаликлар ҳаёт тарзи”ни ўрнатишга чақирар эдилар. Шу ўринда бир нарсга эътибор қаратиб ўтишимиз лозимки, европа романтиклари ўзлари учун мисолий дунё, ўзгача бир гўзал чизгилар ила шахсиятни юксак даражага қўйган бўлсалар, Вьетнам романтиклари эса европаликлар ҳаёт тарзини ўзлари учун энг гўзал чизги сифатида танлаганлар.

Айнан шу сабаблар тез-тез ҳаётий ҳақиқатни нотўғри талқин қилишга олиб келар эди. Яъни улар ҳаётни бўрттириб кўрсатишга интилар эдилар. XX аср бошидаги маърифий ғояларни ўзлаштиришга ҳаракат қилишганда, “романтиклар” оддий равишда уларни кучсизлантирар эди, фақатгина европалаштириш шаклига чақириқ қолар эди. Улар европача кийимлар кийишни ҳам тарғиб қилишар эди.

³ Durand M. P., Introduction a la littérature vietnamienne P. 33

⁴ Зимонина И.П. О просветительских тенденциях во вьетнамской новелле начала XX в. — В кн.: Просветительство в литературах Востока. М., «Наука», 1973

⁵ Литература Востока в новейшее время. М., изд. Московского университета 1977. Б.514

Вьетнам “романтиклар”га субъективлик хос бўлган.⁶ Танқидчи Хоай Тхань вьетнам адабиётидаги романтизм ва реализм орасидаги фарқларни кўрсатаётганида шуни белгилади: ёзувчи асари учун материалларни “ҳақиқий ҳаёт ва қалб – бу 2 та туганмас захиралар” дан олиши мумкин. Унинг фикрича, қайси ёзувчи ижодида ҳаётний фактларга субъектив ёндошса, романтикларча бўрттириб кўрсатса ўша романтик бўлади, уларни ўрганиш йўлига туриб ҳаётнинг қонуниятларини асос қилиб олган ёзувчи эса реалистдир. Вьетнамдаги синфий курашнинг авжланиб кетиш шароитида эса ёзувчининг эстетик-ғоявий қарашлари албатта социал тус олган эди, аммо романтиклар жамиятдаги бу қарама-қаршиликларга кўпинча эътибор бермас эдилар, реалистлар эса аксинча бу низоларни ўз асарларида таъкидлаб ўтишга ҳаракат қилишган. Романтиклар адабиётда ижтимоий муносабатлардан юқори турган шахсиятни таъкидлашар эди.

Романтиклар ижодида жамиятга қарши бўлган шахснинг ўзлигини таъкидлашига ва англашига жуда катта аҳамият берилган. Няг Линнинг “Қатъий узиш” (“Thòi điếm”, 1934) ҳикоясининг қаҳрамони янгиликларга мойил Лоандир. Уни розилигисиз ота-онаси турмушга беришади ва буни эвазига каттагина пул олишади. У севмаган эри ва мустабид қайнонаси билан машаққатли кунларни кечиришга мажбур бўлади. Ёзувчи Лоан учун тасодифий, ана шундай муҳитдан қутилишни уйлаб топади: эри тасодифан пичоқ устига тушиб кетиб ҳалок бўлади. Бу ўлимда Лоандан гумон қилишади, лекин суд томонидан у оқланади. Шундай қилиб ўтмиш билан “қатъий узиш”, Лоаннинг озод бўлиши кураши сифатида эмас (курашга унга жасурлик етишмасди) балки, ҳукумат томонидан билвосита маъқуллаганлигини гувоҳи бўламиз. Ҳикояда ёзувчи ўз қаҳрамонини жамиятдаги муаммолардан юқори қўйишга ҳаракат қилган. Зеро, Лоаннинг озод бўлишга бўлган интилишлари ҳикоя давомида ўз ифодасини топган. Шунингдек, эскирган ахлоқий ақидаларга буйсинишда ҳам шахс озод бўлиши мумкинлиги тўғрисида таъкидлаган эди.

30-йиллардаги ёзувчиларнинг ноодатий воқеаларни излашлари, социал муаммоларига ўсган қизиқишлари адабиётда қутилмаган ва қизиқтирадиган учрашувларга олиб келди. Романтик Хоанг Даога “Оқ йўл” (“Đường trắng”, 1940) романи тегишли бўлиб, Л. Толстойнинг асарларидан илҳомланган эди. Романда Л. Толстойга хос ўзгача интонацион ва лексик нутқлари нинг услубига- тақлидлик сезиларди.

Шундай қилиб Вьетнам романтикларни ўз асарларида жамиятдаги низолар, қарама-қаршиликларни эмас, балки ижтимоий муносабатлардан юқори турган шахсиятни таъкидлашга интилишган.

Юқорида айтиб ўтганимиздек XX аср ўттизинчи йилларининг бошида Вьетнам халқида француз мустамлакачи ва маҳаллий феодаллар зулмига қарши йирик қўзғолонлар кўтарилган эди.

⁶ Литература Востока в новейшее время. М., изд. Московского университета 1977. Б.516

Бу воқеалар миллий адабиётнинг ривожланишига катта таъсир кўрсатди. Албатта, Вьетнам воқелигидаги чуқур социал жараёнлар турли ёзувчиларга турлича таъсир кўрсатган эди. Баъзилари миллий озодлик ҳаракатининг кенг кулоч ёйишидан чўчиб, илгариги демократик маслакларидан бош тортдилар ва тушкунликка юз тутдилар; бошқа бирлари, аксинча, ўз халқининг ҳаққоний курашида янада фаол қатнашдилар.

30 йилларнинг ўрталарида мустамлакачилар Вьетнамдаги инқилобий ҳаракатни бостирганларидан кейин бу икки гуруҳ якқол ажралиб қолди. Демократик кучларга қарши бошланган террордан кўрққан баъзи шоир ва ёзувчилар «санъат-санъат учун» деган шиорни тарғиб этиб, ноумидлик билан сўлғин гуллар ва бахтсиз севги ҳақида куйлай бошладилар.⁷

Бироқ, шу ўттизинчи йилларда вьетнам адабиётида бошқа бир йўналиш – танқидий реализм йўналишининг белгилари ҳам пайдо бўлди. Бу йўналиш турли тушкунлик оқимларига қарши курашда ривожланди, шаклланди ва мустаҳкамланди.

Реализм поэтикасини тарғиб этган янги адабий кучлар кенг кўламда адабий мунозара ўтказишди, бунда «санъат - санъат учун» деган шиор танқид қилинди.⁸

Вьетнам танқидий реализм прозасининг шаклланишига ўзаро таъсир қилган муҳим ижобий омил бу Вьетнамда пешқадам қарашларининг тарқалишидир. 1935-йилнинг қонуний матбуотида санъатнинг мантиқи, ўрни, мазмунлиги ва ёзувчининг жамият олдидаги юксак бурчи тўғрисида баҳс-мунозаралар нашр қилинади. Бу баҳс-мунозараларда «санъат-санъат учун» шиорининг тарафдорлари ҳам иштирок этдилар, улар бир-бирига қарама-қарши нутқлар билан чиқишди. Танқидий реализм муаммоси, яъни воқеяликни объектив тасвир этиш ва типологик характер яратиш - баҳсларнинг асосий ва марказий мавзуси эди.⁹ Баҳснинг ўзи реалистик адабиётнинг ривожланишга бўлган эҳтиёждан келиб чиққанди ва у бевосита истеъдодли ёзувчи Нгуен Конг Хоаннинг “Актер Ти Бен” (“Diễn viên Ty Ben”, 1935) ҳикояли тўпламидан бошланган эди.

Реализм рақиблари ошкора қаршилиқ қила олмадилар. Лекин уларнинг мулохозаларида жамиятда реализмнинг чуқур илдиз отган ижтимоий ахамиятини йўққа чиқаришга бўлган интилиш сезилиб турар эди. Зеро, адабий рақиблар воқеяликни тасвирида ижтимоий шартланишдан воз кечишни тақлиф қилдилар.

Реалистлар «санъат-санъат учун» шиори тарафдорларининг қарашларини асоссизлигини кўрсата олишди ва “Санъат- ҳаёт учун” принципини таъкидлашди. Ёзувчи Нгуен Динь Тхи айтиб ўтгандай, айнан шу баҳсдан сўнг, вьетнам адабиётида “реализм- ҳақиқий англашилган тамойил” бўлиб қолди.

⁷ Рассказы вьетнамских писателей. Изд. Москва 1960г. Б.15

⁸ Литература Востока в новейшее время. М., изд. Московского университета 1977.

⁹ Рассказы вьетнамских писателей. Изд. Москва 1960г. Б.15

Ўша йиллар вьетнамда танқидий реализм адабиёти катта ютуқларга эришди: бошида миллий анъаналар таъсири натижасида новелла ва очерк ривожланган бўлса, эндиликда реалистик роман пайдо бўлди. Бунинг устига Вьетнам реалистик романи ва қиссани шаклланишида умумий жараёнларнинг муҳим қисми - вьетнам адабиётида дехқон мавзусининг шаклланиши бўлди. Зеро, Вьетнам реалистлари учун шахснинг эмансипация (озод бўлиш) муаммоси жуда жиддий аҳамиятга эга бўлса-да, реалистларнинг ижодида кўпинча олий қатлам жамоалари эмас, асосан оддий меҳнаткаш халқ ҳақида ёзиларди.¹⁰ Айнан реалистларнинг ижодида вьетнам адабиётининг инсонпарварлик анъаналари ва энг аввало бечора-ночорларга бўлган эътибори ўзининг кетма-кетлик ривожланиш тусини олди. Ушбу реалистик асарларда кўпинча бош қаҳрамон халқдан чиққан оддий инсон бўлди. Бунга мисол қилиб машҳур ёзувчи Чан Тиеунинг “Хўкиз” (“Con trau”, 1938) асарини келтириш мумкин. Унинг бош қаҳрамони камбағал дехқон – бутун ҳаёти давомида хўкиз сотиб олишни орзу қилади. Лекин орзусини амалга ошира олмайди. Мазкур асар ҳақида ёзувчи ўз фикрини билдираётганида ўқувчиларининг эътиборига шуни таъкидлайди: “Қизиқишлари тор бўлса ҳам, ҳаёт бир хил тарзда кетса ҳам – кичкина одамнинг ички дунёси бебаҳодир!”¹¹ Яъни реалистлар оддийгина инсоннинг реал дунёси чегараланган бўлса ҳам, унинг маънавий олами жозибали, бебаҳо эканлигини таъкидлаганлар.

Вьетнам реалист ёзувчилари ҳаётни ўрганишда натуралистик тасвирга мойиллик борлигини намоён қилдилар.

Вьетнамда реалистик адабиётнинг вужудга келиши Ву Чонг Фунг, Нго Тат То, Нгуен Хонг, Нам Као, Чан Данг, То Хиу, Нгуен Конг Хоан номлари билан чамбарчас боғлиқдир.

Фикримизнинг исботи сифатида Нго Тат Тонинг “Чирок ўчди” (“Tát điệt” 1939) ҳикоясини келтиришимиз мумкин. Ҳикоя мустамлака-феодал Вьетнамда меҳнаткаш дехқон ҳаёти туғрисида ёзилган бўлиб, жамиятдаги қарама-қаршиликлар, тенгсизлик, қонунсизлик, қашшоқлик ва бойлик асосида яратилган. Ҳикояда биз фақатгина жамият қарама-қаршиликлар мотивларидан ташқари оддий одамнинг мустамлакачилар устидан ахлоқий устунлигини кўришимиз мумкин. “Чирок ўчди” ҳикоясининг марказида ёш хизматчи Зау образи тасвирланган бўлиб, унинг тақдири инқилобдан олдинги вьетнамликлар учун оддийдир. У қарзини тўлай олмагани учун қамоққа олинади. Бетоб эрини кутқариш учун дахшатли ишга журъат этади- ўзини, етти ёшли қизини Куэ исмли бойга сотади. Куэ ҳам сутхўр, ҳам ёлғончи бўлади. Ночор аҳволга етиб борган Зау, унга азоб берганларга қарата мушт кўтарган сахна ҳикояда ниҳоятта аниқ тасвирланган.

Нго Тат То амалдорлар ва қишлоқ бойлари туғрисида ёзганда, ҳар доим устидан ҳажв қилиши сезилади. Ёзувчи шу доирада яна порахўрлик ва

¹⁰ Литература Востока в новейшее время. М., изд. Московского университета 1977. Б.514

¹¹ Рассказы вьетнамских писателей. Изд. Москва 1960г. Б.18

маънавий бузилиш аҳволини кўрсатади. Ҳикоя давомида Зау бир амалдорнинг уйига хизматкор бўлиб ишга жойлашади. Афсуски, барча амалдорлар сингари ўша амалдор ҳам Зауга нисбатан айёр ниятларни амалга ошироқчи бўлади. Аммо Зау ифлос амалдор қўлидан қутилиб кетади ва бой хонадонда энага бўлиб ишлай бошлайди. Энди у солиқ тўлай олади ва эрини қутқаради. Лекин бой хонадониди ҳам Зауни янги мусибатлар кутади ва у бой хонадонини тунда тарк этишга мажбур бўлади. Ҳикояда ёзувчи барча амалдор ва ер мулкдорларига танқидий фикр билдириб, уларни “қоғозга ўралган ҳолда” фош қилишга уринган.

Яна бир танқидий реализм вакили Нгуен Хонг ҳам ўз асарларида танқидий реализмнинг белгиларини ёритиб бера олган. Унинг “Ўғри қиз” (“Bị Bỏ”, 1938) ҳикояси - алданган ва ташлаб кетилган қишлоқ қизи Бинь тўғрисида. Амалдорлар ундан боласини тортиб олишади, у эса Хайфонга қочади ва “хушчақчақли уйга” тушиб қолади. У ерда ўғриларнинг сардори бўлган Намни учратади. Нам образи романтик планда тасвирланган эди: муаллиф уни ўзича ёқимли, бағри кенг ва дўстлар билан олий жаноб муносабада бўладиган шахс қилиб кўрсатади. Нам Биньга уйланади ва уни ўзининг “ўғрилиқ хунарига” ўргатиб қўяди. Бахтсиз аёлнинг азоб чекиш мавзуси психологик-ахлоқий нуқтаи назарда берилган:

Từ đó, Bỉnh lại trở lại cuộc sống ngoài vòng pháp luật với Năm Sài Gòn, nhưng trong lòng vẫn day dứt khát khao cuộc đời lương thiện.¹²

Бинь Намни севади, аммо унинг нопок, виждонсиз ҳаётидан қийналарди. У ўғрилар дунёси ичидан инсоний учқунларни қидира бошлайди.¹³

Ҳикоя якуни фожияли якун топади. Нам қимматбаҳо нарсаларни ўғирламоқчи бўлганида тасодифан бир болани пичоқлаб қўяди, бу бола эса Биньнинг ўғли бўлади. Бинь ва Намни ҳибсга олишади. Шундай қилиб Бинь ҳалол ва меҳнаткаш ҳаётидан воз кечганига жазо олади. Муаллиф унинг фожияли тақдири негизини жамият ҳаётидаги турли шароитларни кўрсатади.

Демократик фронт даврида реалист ёзувчиларнинг асарларида – меҳнаткашлар манфаатлари учун курашувчи ҳимоячининг образи пайдо бўлди. Нгуен Хонг “Хитойлик она” (“Một người mẹ đến từ Trung Quốc”, 1939) ҳикоясидаги оддий хитой аёли образи шундай тасвирланган. Бу ҳикоя қаҳрамонасининг руҳий ўзгариши тўғрисида, у мухтожлик ва кундалик ташвишлари билан эзилган, бошқа ночор хитой қочоқларидан ҳеч фарқ қилмайдиган, оддий одамдан меҳнаткашлар иши учун кўрашувчига айланади ва меҳнаткашларнинг интернационал биродарликни жонли намунаси бўлиб қолади.

Ўша пайтдаги вьетнам адабиётида ўзига хос йўналишда ижод қилган реалист Ву Чаунг Фунг (1912-1939) бўлган. Қисқа ҳаёт давомида у кўп асарлар яратган. У ўша пайтда яратган ҳикояларида биринчи навбатда

¹² Tong Tap Van Hoc Viet Nam. Nha xuat ban khoa hoc xa hoi – Ha noi 1980. Б.23

¹³ Ўша манба

жамиятдаги икки категория одамларни ўрганади: биринчилари пўл қудрати йўлидан “туб остига” ташланганлар, иккинчилари эса муттаҳамлик ва разиллик билан бойлик ва иззатга эришганлар. Ву Чаунг Фунг ҳар хил социал табақаларнинг ҳаётини ҳаракатларда ва ўзгаришларда кўрсатишга ҳаракат қилган.

XX асрнинг 30 йилларидаги Вьетнам адабиётининг таҳлили, адабиёт олдида ҳаёт томонидан қўйилган мураккаб ва турли-туман вазифалар шунини кўрсатадики, вьетнам реалист ёзувчилари ўзларининг олдиларига қўйилган вазифани муваффақият билан бажарганлар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Tho van Nguyen Khuyen – Ha noi, 1971. - 478 б.
2. TỔNG TẬP VĂN HỌC VIỆT NAM, oa hoc xa hoi – Ha noi, 1980 . - 350 б.
3. Văn học dân gian các dân tộc – Ha noi, 1959. - 320 б.
4. Адабий турлар ва жанрлар. – Т.: Фан, 1991. 1-жилд. -383 б., 2-жилд. 1992 – 246 б.
5. Аристотель. Поэтика. Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.
6. Белокурова С.П. Словарь литературоведческих терминов.
7. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Т.: Ўзбекистон, 2002. - 558б.
8. Вьетнамско-русский словарь. М.: «Русский язык», 1992.
9. Зимонина И.П. О просветительских тенденциях во вьетнамской новелле начала XXв –В кн.: Просветительство в литературах Востока. М., «Наука», 1973
10. Избранные произведения писателей Юго-Восточной Азии. М., «Худ.лит.» 1981. Б. 98
11. Крупчанова Л.М. Введение в литературоведение. – М.: ОНИКС, 2005. – 415 с.
12. Куронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. Т.: Академнашр, 2010 – 304 б.
13. Литература Востока в новейшее время. изд. Московского университета 1977. 550 с.
14. Литература и фольклор народов Востока. – М.: Наука, 1967. - 267 с.
15. Никулин И.Н., Вьетнамская литература. М.: Наука, 1971. 650 с.
16. Носиров Ў.Н. Образларда услуб жиолари. –Т.: Фан, 1991. –196 б.
17. Рассказы вьетнамских писателей. Изд.Москва 1960. 130 с.
18. Русско – вьетнамский словарь. М.: «Русский язык», 1992.
19. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. – Т.: Ўзбекистон, 1997. -415 б.

20. Умиров Х. Адабиётшунослик назарияси. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004. – 262 б.
21. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: Иқтисод-молия. 2007. – 304 б.